

The Representation of the Principles of Religion (Usul al-Dīn) in Religion and Life (Dīn va Zindigī) Textbooks at the Senior High Schools

Reza Ja'fari Harandi^{1✉} | Mohammad-Saleh Changani²

1. **Corresponding Author:** Full Professor, Department of Educational Sciences, Literature & Human Sciences Faculty, University of Qom, Qom, Iran. **Email:** rjafarih@gmail.com
2. BA student, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran. **Email:** mohammedsalehchangani26@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research</p> <p>Received: 10/12/2025 Revised: 01/01/2026 Accepted: 09/02/2026 Published: 03/03/2026</p> <p>Keywords The Principles of Religion (Usul al-Dīn), Religion and Life Textbooks, Senior High school.</p>	<p>Objective: This study aims to analyze the content of <i>Religion and Life (Dīn va Zindigī)</i> textbooks at the senior high schools with regard to the extent of attention devoted to <i>Tawhid</i> (Divine Unity), <i>Nubuwwah</i> (Prophethood), <i>Ma'ād</i> (Resurrection), <i>'Adl</i> (Divine Justice), and <i>Imamah</i> (Imamate).</p> <p>Method: This research is fundamental and documentary in nature and descriptive in design, employing content analysis through the Shannon entropy technique. The research population comprised all <i>Religion and Life</i> textbooks for the senior high schools (2024 edition). Due to the limited population size, full enumeration sampling was applied, and all textbooks were analyzed. Data were collected using a pre-established, valid, and reliable content analysis checklist. The data were examined using descriptive statistical indices within the analytical framework of Shannon entropy.</p> <p>Findings: Across <i>Religion and Life</i> textbooks at the senior high schools, the Principles of Religion were addressed 395 times in total. In terms of relative importance coefficients, the ranking of the principles was as follows: <i>Imamah</i> (0.255), <i>'Adl</i> (0.211), <i>Tawhid</i> (0.201), <i>Ma'ād</i> (0.167), and <i>Nubuwwah</i> (0.166). Regarding grade levels, the importance coefficients were ranked as follows: twelfth grade (0.368), eleventh grade (0.323), and tenth grade (0.309).</p> <p>Conclusion: The findings indicate an imbalanced, inconsistent, and disproportionate distribution of the Principles of Religion in the analyzed textbooks. The results of this study may assist textbook authors and curriculum developers in revising and improving <i>Religion and Life</i> textbooks at the senior high schools.</p>

Cite this article

Ja'fari Harandi, R., & Changani, M.S. (2026). The Representation of the Principles of Religion (Usul al-Dīn) in Religion and Life (Dīn va Zindigī) Textbooks at the Senior High Schools. *Applied Issues in Islamic Education*, 10 (4), 39-62.

© The Author(s). Publisher: Academy of Scientific Studies in Education.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction and Objective: Religion, as an integrated system of beliefs, moral values, and normative regulations, has consistently played a fundamental role in guiding human beings toward perfection and salvation and has remained one of the central focal points of intellectual reflection throughout history. In Islamic tradition—particularly within Shi'a thought—the Principles of Religion (*Usul al-Dīn*) consist of five foundational pillars: *Tawhid* (Divine Unity), *Ma'ād* (Resurrection), Nubuwwah (Prophethood), *'Adl* (Divine Justice), and *Imamah* (Imamate). Each of these principles constitutes the foundation of believers' doctrinal identity and shapes the value orientation of both individuals and society. These principles not only explain the theoretical framework of religious faith but also serve as the basis for forming religious attitudes, practices, and lifestyles. Hence, systematic and in-depth familiarity with these principles is regarded as one of the primary objectives of religious education. In the field of education, curriculum planning can achieve its intended objectives only when coherence and alignment exist among objectives, content, and other curricular elements. Objectives direct educational activities, while content serves as the principal instrument for their realization. In centralized educational systems, textbooks function as the primary medium for transmitting concepts and values and play a decisive role in socialization, the formation of religious identity, and the deepening of students' doctrinal beliefs—particularly at the senior high schools, which represents a critical stage for the consolidation of adolescents' intellectual and ideological identity and the development of abstract and analytical thinking skills. Despite the emphasis of national reform documents on grounding curricula in monotheistic foundations and religious values, research evidence suggests that the distribution and representation of the principles and branches of religion in textbooks have not always been balanced. In many instances, certain principles, such as *Tawhid*, receive greater attention, whereas others, such as *'Adl*, are comparatively neglected. Moreover, a predominant focus on the cognitive dimension of religious concepts, with relatively limited attention to affective and behavioral dimensions, has been identified as a recurring challenge. Accordingly, a systematic examination of the extent and manner in which the Principles of Religion are reflected in textbooks—especially at the senior high schools—is necessary to determine their alignment with the officially approved objectives of religious education. Such analysis can not only clarify the existing situation but also provide a basis for proposing revisions and enhancements aimed at strengthening students' religious identity during this critical educational stage. The present study therefore investigates the degree of emphasis placed on each of the Principles of Religion and compares their representation across different grade levels in *Religion and Life (Dīn va Zindigī)* textbooks of the senior high school.

Method: This study is fundamental and documentary in nature, employs a quantitative approach, and pursues an applied objective. In terms of data collection, it is descriptive and utilizes content analysis. Shannon entropy was employed to determine not only the frequency distribution of themes but also the relative importance of each category. The research population comprised all *Religion and Life* textbooks of senior high school (2024 edition)

published by the Ministry of Education. Due to the limited size of the population, full enumeration was conducted without sampling. The unit of analysis was the “theme,” meaning that any meaningful text segment related to the indicators of the Principles of Religion was considered a codable unit. Frequency served as the counting criterion. Categorization followed edure parboil method, whereby analytical categories were predetermined based on the five Principles of Religion (*Tawhid*, *Nubuwwah*, *Ma’ād*, *’Adl*, and *Imamah*). A researcher-developed checklist was used to code and classify themes according to defined indicators. Content validity was confirmed by experts in religious education, and inter-rater reliability was established through coder agreement among three independent evaluators, yielding a correlation coefficient of 0.89. Data analysis involved constructing a decision matrix of frequencies by grade level. Shannon entropy was then applied in three stages: normalization of data, calculation of informational load (entropy), and determination of the relative weight (importance coefficient) of each principle. Categories were subsequently ranked. To prevent computational errors in cases of zero probability, a very small constant was substituted.

Findings: A total of 395 instances referring to the Principles of Religion were identified across the textbooks. In terms of frequency, *Imamah* received the highest emphasis (168 occurrences; 42.5%), followed by *’Adl* (84 occurrences; 21.3%). *Tawhid* (50), *Ma’ād* (47), and *Nubuwwah* (46) ranked subsequently, with *Nubuwwah* receiving the least attention. Shannon entropy analysis confirmed this pattern. The importance coefficients were as follows: *Imamah* (0.255), *’Adl* (0.211), *Tawhid* (0.201), *Ma’ād* (0.167), and *Nubuwwah* (0.166). Thus, *Imamah* possessed the highest relative weight, whereas *Nubuwwah* ranked lowest. Regarding grade-level distribution, the eleventh grade contained the highest frequency of references (169 occurrences; 42.8%), followed by the tenth grade (122; 30.9%) and the twelfth grade (104; 26.3%). However, entropy-based importance coefficients revealed a different order: twelfth grade (0.368) ranked first, followed by eleventh grade (0.323) and tenth grade (0.309). Therefore, although the eleventh grade contained more references numerically, the twelfth grade demonstrated greater relative informational weight.

Conclusion: The findings indicate an imbalanced and inconsistent distribution of the Principles of Religion in *Religion and Life* textbooks at the senior high schools. Both within and across grade levels, unequal emphasis is evident, reflecting excess and deficiency in the representation of certain principles. This imbalance suggests inadequate horizontal coherence (among principles within a grade) and vertical coherence (progressive development across grades). Content appears fragmented rather than systematically integrated. Such imbalance may negatively affect the quality of students’ religious education and widen the gap between the intended, implemented, and attained curriculum. Given that the students at senior high school are increasingly exam-oriented, insufficient or uneven emphasis on core doctrinal principles may weaken their deep and systematic understanding of foundational beliefs. Accordingly, revising content organization, ensuring balanced representation of principles within each grade, strengthening vertical continuity across grades, employing active teaching methods, utilizing integrated curriculum approaches, and incorporating the expertise of religious scholars,

educational psychologists, and curriculum specialists are recommended. Future research is also encouraged to examine the representation of the Principles of Religion in other textbooks and educational levels, as well as students' actual familiarity with these principles.

Acknowledgements:

The authors express their gratitude to all participants and collaborators who contributed to this study.

Ethical Considerations:

The authors affirm that all ethical considerations—such as a comprehensive review of sources and accuracy in citation—were fully observed in the conduct of this study.

Conflict of Interest:

This study has no conflict of interest

سیمای اصول دین در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه

رضا جعفری هرندی^۱ | محمد صالح چنگان^۲

۱. نویسنده مسئول: استاد برنامه‌ریزی درسی گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: rjafarih@gmail.com
۲. دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: mohammedsalehchangani26@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>هدف: هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه از نظر میزان توجه به توحید، نبوت، معاد، عدل و امامت بوده است.</p> <p>روش: این پژوهش بنیادی و اسنادی از نوع توصیفی؛ با روش تحلیل محتوا به کمک آنتروپی شانون انجام شده است. جامعه و نمونه کتاب‌های دین و زندگی چاپ سال ۱۴۰۳ دوره دوم متوسطه بوده که به روش نمونه‌گیری سرشماری تمام کتاب‌ها تحلیل شده است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات فهرست وار سی تحلیل محتوای از قبل تعیین شده روا و پایا بوده است. داده‌ها به کمک شاخص‌های آمار توصیفی در فرآیند تحلیلی آنتروپی شانون مورد و تحلیل قرار گرفت.</p> <p>یافته‌ها: در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه در مجموع ۳۹۵ مرتبه به اصول دین توجه شده است. در بین اصول دین میزان اهمیت به ترتیب؛ امامت با ۰/۲۵۵، عدل با ۰/۲۱۱، توحید با ۰/۲۰۱، معاد با ۰/۱۶۷ و نبوت با ۰/۱۶۶ بوده است. همچنین در بین پایه‌ها میزان اهمیت به ترتیب؛ پایه دوازدهم با ۰/۳۶۸، پایه یازدهم با ۰/۳۲۳، پایه دهم با ۰/۳۰۹ بوده است.</p> <p>نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش بیانگر توزیع نامتعادل، ناهماهنگ و نامتوازن اصول دین در کتاب‌های درسی بوده است. از نتایج این پژوهش مؤلفان کتاب‌های درسی برای اصلاح کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه استفاده نمایند.</p>	<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۹ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۰ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۱۲</p> <p>کلیدواژه‌ها: اصول دین، دین و زندگی، دوره دوم متوسطه.</p>

<p>جعفری هرندی، رضا، و چنگانی، محمد صالح (۱۴۰۴). سیمای اصول دین در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه. <i>مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی</i>، ۱۰ (۴)، ۳۹-۶۲.</p> <p>????????????????</p>	<p>استناد</p> <p>ناشر: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.</p> <p>© نویسنده‌گان.</p>
--	---

مقدمه

دین، مجموعه‌ای از عقاید، اخلاق و مقررات است که راهنمای انسان در مسیر رستگاری است، همواره در کانون توجه اندیشه بشری قرار داشته است (خرمائی و دیگران، ۱۴۰۴؛ عباسی، ۱۴۰۳). در دهه‌های اخیر نیز گرایش پژوهشگران حوزه‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی به دین‌داری و آموزه‌های برخاسته از آن فزونی یافته است (صالحی و دیگران، ۱۴۰۴). اصول دین اصطلاحی قراردادی است که در کاربردهای گوناگون به مجموعه گزاره‌های بنیادین اعتقادی اطلاق می‌شود؛ گزاره‌هایی که شالوده ادیان آسمانی یا یک دین و حتی یک مذهب خاص را تشکیل می‌دهند. در سنت شیعی، اصول دین پنج رکن اساسی دارد: توحید، معاد، نبوت، عدل و امامت (مصباح‌یزدی، ۱۳۹۹)؛ و شهید مطهری نیز در تبیین باورهای اعتقادی شیعه، بر همین پنج اصل تأکید کرده است (مطهری، ۱۴۰۲). توحید، به معنای یکتادانستن خداوند، بنیادی‌ترین آموزه اعتقادی اسلام است (کریمی، ۱۳۷۹). پس از آن، معاد قرار دارد؛ اصلی که پیامبران الهی مردمان را به ایمان بدان فراخوانده‌اند و ناظر بر حیات دوباره انسان در سرای آخرت است (مطهری، ۱۴۰۲). نبوت، بر پایه تعالیم قرآن کریم، گزینشی الهی است که طی آن خداوند معارف خویش را بر بنده برگزیده‌اش وحی می‌کند تا آدمیان را در مسیر کمال و سعادت هدایت نماید (طباطبایی، ۱۳۹۳). امامت، استمرار خط نبوت و ضامن بقای رسالت پیامبر اسلام است و امام عهده‌دار همان مسئولیت‌هایی است که پیامبر بر دوش داشت (سبحانی، ۱۴۰۰). عدل نیز بیانگر آن است که افعال الهی بر مدار استحقاق‌ها و شایستگی‌های ذاتی موجودات جاری می‌شود (مطهری، ۱۴۰۲). بدین‌سان، اصول دین در منظومه اعتقادی اسلام، جایگاهی محوری و هویت‌ساز دارد.

در نگرش شیعی، توحید نخستین اصل است؛ ایمانی که همه ارزش‌های الهی را در وحدتی یگانه جمع می‌کند و انسان را به باور به یگانگی مطلق خداوند فرامی‌خواند (رنجبر رباطی و دیگران، ۱۳۹۴). جامعه اسلامی در پرتو چنین باوری، باید در جهت قرب به خداوند - سرچشمه ارزش‌های ناب و بی‌نقص - حرکت کند و هرگاه این ایمان در جان‌ها استقرار یابد، «وحدت در هدف» تحقق می‌یابد (عصاره، ۱۳۸۹). اصل دوم، ایمان به معاد است؛ وعده‌ای که پیروی از ارزش‌های توحیدی و تعالیم پیامبران را به رستگاری و بهشت پیوند می‌زند و بی‌اعتنایی به آن را با مسئولیت و مؤاخذه همراه می‌سازد (پروند، ۱۳۸۵). اصل سوم نبوت، پیام‌آوری الهی برای هدایت انسان به سوی کمال است؛ اصل چهارم عدل، تضمین دادگری در افعال الهی و قرارگرفتن هر چیز در جای شایسته خویش و اصل پنجم امامت، تداوم هدایت الهی پس از پیامبر و منصبی منصوب از سوی خداوند است (رنجبر رباطی و دیگران، ۱۳۹۴). از این منظر، آشنایی عمیق با اصول دین، از بنیادی‌ترین گام‌ها در تربیت دینی به‌شمار می‌آید.

آیزنر^۱ (۱۹۹۴) با طرح ایدئولوژی برنامه درسی ارتودوکسی^۲ یا جزمیت مذهبی^۳، بر این نکته تأکید می‌کند که مدرسه چه محتوایی را، با چه اهدافی و بر چه مبنایی باید آموزش دهد. در چنین رویکردی، باور به خداوند و اهمیت پیام‌های الهی در اهداف و محتوای تربیتی تجلی می‌یابد. مدارس کاتولیک آمریکا با آرمان هدایت جوانان به کلیسا و تعالیم حضرت مسیح (ع)، مدارس انجیلی با اهدافی مشابه، و نیز دیگر

1. Eisner

2. Orthodoxy

3. Religious Dogma

ادیان، هر یک صورت‌بندی خاصی از این جهت‌گیری دینی را در برنامه‌های خود بازتاب داده‌اند (مهرمحمدی، ۱۴۰۱). همچنین وارن و هینز^۱ (۲۰۱۶) و گراهام و کیتسکی^۲ (۲۰۱۰) نشان داده‌اند که در بطن فرهنگ‌ها و تمدن‌های گوناگون، برنامه‌های درسی همواره با اعتقادات دینی پیوند داشته‌اند. کیتینگ^۳ (۲۰۱۵) نیز آموزش دینی را فرایند انتقال معارف دینی و استقرار یک نظام معرفتی در ذهن فراگیر می‌داند.

آموزش و پرورش، نردبان تعالی جوامع است و نقش آن در توسعه کشورها انکارناپذیر می‌نماید. تحقق این رسالت، مستلزم تعیین اهدافی متناسب با شرایط هر جامعه و ترجمه آن‌ها به سطوح گوناگون آموزشی است (مقدم‌زاده، ۱۳۹۳). اهداف تربیتی، جوهره تعلیم و تربیت‌اند و از آنجا که تعلیم و تربیت مسیر سعادت انسان را رقم می‌زند، تعیین اهداف آن نیز اهمیتی بنیادین دارد (شکوهی، ۱۳۸۷). قانون اساسی بر ضرورت تعلیم واجبات دینی تأکید دارد و از این‌رو، برنامه‌های درسی مدارس باید واجد اهداف آموزش دینی باشند (موسی‌پور، ۱۳۸۲). برنامه درسی ملی (۱۳۹۱) نیز با ابتنا بر جهان‌بینی اسلامی، محتوا را موظف به سازگاری با ارزش‌های فرهنگی و آموزه‌های دینی و قرآنی می‌داند و بر استقرار تمامی عناصر برنامه درسی بر مبانی توحیدی و ارزش‌های اسلام ناب محمدی (ص) تصریح می‌کند. در این میان، دوره متوسطه و به‌ویژه کتاب‌های درسی آن، نقشی برجسته در جامعه‌پذیری، رشد معنوی و تقویت هویت دینی دانش‌آموزان ایفا می‌کنند (فرامرزی و عابدینی، ۱۳۹۳). بنابراین یکی از هدف‌های اساسی در تربیت دینی، آشنایی و کسب معرفت نسبت به اصول دین است و این هدف لازم است مورد توجه برنامه‌ریزان درسی قرار گیرد.

در برنامه‌ریزی درسی، هدف، قطب‌نمای همه فعالیت‌هاست و محتوا هسته مرکزی آن؛ زیرا بدون محتوای متناسب، حتی جامع‌ترین اهداف نیز به فعلیت نخواهد رسید (ملکی، ۱۴۰۱). آیزنر، هم‌سویی محتوا با اهداف از پیش تعیین‌شده را ملاکی اساسی در انتخاب محتوا می‌داند (میرزابیگی، ۱۳۸۹). مقصود از محتوا، دانش سازمان‌یافته‌ای است شامل مفاهیم، اصول، قوانین و مسائل مرتبط با هر درس که در قالب کتاب درسی، به صورت مکتوب در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌گیرد (فتحی‌واجارگاه، ۱۴۰۲). در نظام آموزشی متمرکز ایران، کتاب درسی محور اصلی فعالیت‌های آموزشی است (پارمحمدیان، ۱۴۰۰) و به تعبیر آل‌تباچ^۴ (۱۹۹۱)، گاه به مثابه متن مسلط برنامه درسی تلقی می‌شود. دوره متوسطه دوم، مرحله گذار به دانشگاه یا بازار کار و زمان تثبیت هویت دینی است. دانش‌آموزان در این دوره به سطوح بالاتری از تفکر انتزاعی دست می‌یابند و زمینه برای تربیت دینی خردورزانه فراهم‌تر می‌شود (صافی، ۱۴۰۳). از این‌رو، کتاب‌های درسی بستری مناسب برای طرح سنجیده مفاهیم اصول دین به‌شمار می‌آیند (باهنر، ۱۳۷۸؛ امین‌خندقی و دیگران، ۱۳۹۴؛ رحمان‌پور و میرشاه‌جعفری، ۱۳۹۵). با این حال، خلخالی (۱۳۸۱) کتاب درسی را در ایران مظهر تحولات برنامه درسی و در عین حال منشأ برخی نارسایی‌های بنیادین می‌داند. الکلین و مک‌نیل^۵ (۲۰۰۲) نیز بر ضرورت هم‌سویی کتاب‌های درسی با اهداف کلان

1. Warren & Haynes
2. Graham & Kapitzke

3. Keating
4. Altbach
5. Alkin & McNeil

برنامه درسی تأکید کرده‌اند. از این منظر، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، گامی اساسی در بازنگری و روزآمدسازی نظام آموزشی است (نیکلز^۱، ۱۳۸۱؛ جعفری هرندی و میرشاه‌جعفری، ۱۳۸۹).

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که با وجود مطالعات متعدد در زمینه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی از جمله پژوهش‌های جرویس و توبیین (۲۰۰۶)، گزارش شرکت بین‌المللی کاربردهای علمی^۲ (۲۰۰۷)، هیلر و هیلر^۳ (۲۰۱۴)، تانیا^۴ (۲۰۰۸)، میدگلی و اندرمان^۵ (۱۹۹۵)، ریبای^۶ (۱۹۹۷) و اشمیت^۷ و دیگران (۱۹۹۹)، تاکنون بررسی مستقلی درباره میزان توجه کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه به اصول دین صورت نگرفته است. یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که توزیع و بازنمایی مفاهیم اصول و فروع دین در کتاب‌های درسی از توازن لازم برخوردار نیست (حاجی‌بابائی و دیگران، ۱۴۰۳). محمودی (۱۳۹۹) در بررسی جایگاه فروع دین در کتاب‌های دوره متوسطه اول گزارش کرد که بیشترین تأکید به ترتیب بر نماز، تولی، جهاد و تبری، نهی از منکر، روزه، امر به معروف، زکات، خمس و حج بوده است، اما این توجه از انسجام و تعادل کافی برخوردار نبوده است. رنج‌دوست (۱۳۹۸) نیز در تحلیل کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی، عدم توازن در انعکاس مفاهیم اصول دین را تأیید کرد. نصیری و واحدی (۱۳۹۸) با بررسی کتاب‌های فارسی، مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمان پایه پنجم ابتدایی نشان دادند که در کتاب هدیه‌های آسمان بیشترین تأکید بر توحید و سپس به ترتیب بر نبوت، امامت، معاد و عدل بوده است؛ کتاب فارسی عمدتاً به توحید پرداخته و کتاب مطالعات اجتماعی در تبیین نبوت و امامت عملکرد مناسب‌تری داشته است. همچنین محمودی و عسگری (۱۳۹۸) در تحلیل محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی گزارش کردند که از مجموع ۳۳۲۵ مورد اشاره به مفاهیم اصول دین، توحید با ۳۵/۴۶ درصد بیشترین سهم و عدل با ۰/۰۶ درصد کمترین سهم را داشته است؛ به گونه‌ای که اصل عدل عملاً مغفول مانده است. در حوزه متوسطه دوم، جعفری هرندی و نجفی (۱۳۹۸) به ناهمخوانی میان تربیت اجتماعی و سیاسی بازنمایی‌شده در کتاب‌ها با اهداف مصوب اشاره کرده‌اند. عابدی و همکاران (۱۳۹۷) نیز نشان دادند که کتاب‌های دین و زندگی بیشتر بر بعد شناختی اصول و فروع دین تمرکز داشته و به ابعاد گرایشی و رفتاری کمتر پرداخته‌اند. جعفری هرندی و همکاران (۱۳۹۷) در بررسی سیمای فروع دین در کتاب‌های فارسی، ۴۱۱ مورد توجه به فروع دین را گزارش کردند که توزیع آن نیز نامتوازن بوده است. عابدی و همکاران (۱۳۹۶) ضمن تأیید انطباق کلی کتاب‌های دین و زندگی ۲ و ۳ با سه محور «شناخت و معرفت»، «گرایش‌ها و تمایلات» و «عمل و رفتار»، نشان دادند که بیشترین فراوانی مفاهیم مربوط به محور شناختی و کمترین آن متعلق به محور گرایشی است. مزیدی و نژاد شفیعی (۱۳۹۵) نیز نتیجه گرفتند که تمرکز مؤلفان بیش از سایر مقولات بر مبانی و اصول دین بوده و کتاب‌ها نیازمند بازنگری محتوایی هستند. در مقطع ابتدایی، رنجبر رباطی و همکاران (۱۳۹۴) ضمن اشاره به نقاط قوت و ضعف کتاب هدیه‌های آسمانی چهارم، غلبه موضوعات مرتبط با اصول دین را گزارش کردند. فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳) نشان دادند که کتاب‌های ابتدایی بیش از آنکه به پرورش مهارت‌های بین‌فردی دینی بپردازند،

1. Nikols

2. Science Applications International Corporation

3. Hyler & Hyler

4. Tania

5. Midgley & Anderman

6. Ryba

7. Schmitt

بر آشنایی با اصول و فروع دین تأکید دارند. حسینی رزمگاهی (۱۳۹۴) نیز بیان کرد که در میان اصول دین، توحید و در میان فروع دین، نماز بیشترین سهم را در کتاب‌های درسی داشته‌اند.

در مجموع، شواهد پژوهشی حاکی از آن است که اگرچه مفاهیم دینی در کتاب‌های درسی حضوری پررنگ دارند، اما توزیع آن‌ها از تعادل و تناسب کافی با اهداف مصوب برخوردار نیست. این امر ضرورت انجام پژوهش‌های تحلیلی مبتنی بر اهداف برنامه درسی ملی را تقویت می‌کند؛ زیرا عدم همسویی اهداف و محتوا می‌تواند فرآیند تحقق آرمان‌های آموزشی را با چالش مواجه سازد. بر این اساس، بررسی میزان و چگونگی بازنمایی اصول دین در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه، افزون بر ارزیابی وضعیت موجود، می‌تواند به ارائه پیشنهادهایی برای اصلاح و ارتقای محتوای این کتاب‌ها بینجامد. پژوهش حاضر با تمرکز بر کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه سال ۱۴۰۳، در پی پاسخ به این پرسش است که:

(۱) به کدام یک از اصول دین در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه سال ۱۴۰۳ اهمیت بیشتری داده شده است؟

(۲) در کدام پایه از کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه سال ۱۴۰۳ به اصول دین اهمیت بیشتری داده شده است؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش بنیادی و اسنادی حاضر، به لحاظ رویکرد کمی، به لحاظ هدف کاربردی، به لحاظ شیوه گردآوری داده‌ها، توصیفی است که به کمک تحلیل محتوا انجام شده است. در ضمن تحلیل محتوا به کمک آنتروپی شانون^۱ انجام شد. کرلینجر^۲ تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است (بیابانگرد، ۱۴۰۰). در این روش پژوهشگر تلاش می‌کند از طریق مطالعه یک پیام مکتوب یا شفاهی، به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آن‌ها به بررسی سئوالات (فرضیات) تحقیق بپردازد (گال و بورگ، ۱۴۰۲). واحد ثبت^۳ در این تحقیق، مضمون است. واحد ثبت به بخش معنادار و قابل رمزگذاری محتوا اطلاق می‌شود و روش شمارش نیز، فراوانی در نظر گرفته شده است. مقوله بندی در این تحقیق با روش جعبه‌ای^۴ است، یعنی طبقات (مقوله‌ها) قبل از اجرای تحقیق تعیین می‌شوند و به همین دلیل به آن، روش از پیش تعیین شده نیز می‌گویند (نوریان، ۱۴۰۲).

جامعه پژوهش، کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه چاپ ۱۴۰۳ است که توسط وزارت آموزش و پرورش تألیف و چاپ شده است. با توجه به محدودیت جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف نظر و کل جامعه آماری (کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه) به عنوان نمونه پژوهش در نظر گرفته شد.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش حاضر فهرست وارسی^۵ است. در این فرم، اصول دین در طبقات

1. Shannon Entropy

2. Kerlinger

3. Recoding unit

4. edure parboil

5. Check List

(مقوله‌ها) قرار گرفت. اطلاعات مورد نظر، با استفاده از جدول‌های محقق ساخته، کدگذاری و طبقه‌بندی می‌شوند، به این منظور همه مفاهیم و مضامین مرتبط به اصول دین در طبقات پنج‌گانه قرار داده می‌شوند. این مولفه‌ها در شکل شماره ۱ زیر ارائه شده است.

جدول (۱): ابزار جمع آوری اطلاعات (فهرست واریسی)

اصول دین	شاخص‌ها
توحید	۱- اعتقاد به وحدانیت خداوند، ۲- اعتقاد به این که همه امور در دست خداوند است، ۳- پرستش خداوند، ۴- یاری جستن از خداوند، ۵- اعتقاد به اصل توکل به خدا، ۶- پرهیز از شرک به خداوند، ۷- عدم اعتقاد به عرفان‌های انحرافی مادی‌گرایانه
نبوت	۱- اعتقاد به حضرت محمد (ص) به عنوان پیامبر خدا، ۲- اعتقاد به خاتمیت پیامبر اسلام (ص)، ۳- اعتقاد به عصمت پیامبران، ۴- اعتقاد به قرآن به عنوان معجزه جاوید و تحریف نشده، ۵- اعتقاد به وحی
معاد	۱- اعتقاد به بازگشت همه انسان‌ها به سوی خداوند، ۲- اعتقاد به عالم برزخ و قیامت، ۳- اعتقاد به نظارت و ارزیابی عادلانه در آخرت در ورای ناکسندی از قضاوت‌های دنیوی، ۴- اعتقاد به حیات پس از مرگ و روحیه امیدواری و پرهیز از یاس، ۵- اعتقاد به معاد جسمانی و روحانی، ۶- اعتقاد به بهشت و دوزخ
عدل	۱- اعتقاد به عدالت خداوند در آفرینش هستی، ۲- اعتقاد به این که خداوند به کسی ظلم نمی‌کند
امامت	۱- اعتقاد به حضرت علی (ص) و یازده فرزندان پسر او به عنوان امامان و جانشینان بر حق پیامبر اسلام (ص)، ۲- اعتقاد به ظهور امام عصر (عج)، ۳- اعتقاد به وجود یک انسان کامل در هر زمان به عنوان امام معصوم (ع)، ۳- اعتقاد به بهره‌مندی از سنت و سیره معصومین در زندگی، ۴- اعتقاد به توسل به ائمه هدی (ع)، ۵- منصب امامت، الهی است، ۶- امامت دنباله نبوت است و اگر امامت نبود، دین ناقص می‌ماند.

(به نقل از شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۵، ۸)

با توجه به مقبولیت طبقه‌بندی اصول دین به پنج مورد فوق از منظر متخصصان دینی که در مقدمه ذکر شد، روایی^۱ ابزار مورد تأیید بود. برای تعیین پایایی^۲ ابزار نیز از روش توافق ارزیابان استفاده شد. بدین صورت که متن کتاب‌های درسی توسط سه نفر مطالعه شد. مقدار ضریب همبستگی ۰/۸۹ بین فراوانی‌های شمارش شده بدست آمد که قابل قبول است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها علاوه بر روش‌های آمار توصیفی همچون فراوانی و درصد و میانگین، در این تحقیق از روش جدیدی به نام آنترپوی شانون که برگرفته از تئوری سیستم‌هاست، استفاده شد. آنترپوی شانون که به مدل جبرانی مشهور است، پردازش داده‌ها را در بحث تحلیل محتوا با نگاه جدیدی مطرح می‌کند که بسیار قوی‌تر و معتبرتر است. آنترپوی در تئوری اطلاعات شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که به وسیله یک توزیع احتمال بیان می‌شود. در اینجا، بعد از طبقه‌بندی اصول دین، ابتدا فراوانی پیام برحسب هر کدام یک از اصول دین شمارش خواهد شد. بر اساس داده‌های جداول فراوانی، این داده‌ها به هنجار می‌گردند، سپس بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه و در آخر با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها به دست می‌آید. به عبارت دیگر ابتدا مجموع فراوانی‌های به دست آمده برحسب هر کدام از اصول دین به تفکیک پایه در یک جدول جمع آوری می‌شود و سپس اطلاعات این جدول در سه مرحله شانون قرار می‌گیرد. در مرحله بعدی داده‌های این جدول براساس مرحله اول روش آنترپوی شانون به صورت داده‌های بهنجار شده درمی‌آیند که از رابطه زیر استفاده می‌شود:

1. Validity

2. Reliability

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی باید بهنجار شوند که برای این کار از این رابطه استفاده می‌شود:

$$P_{ij} \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی P = فراوانی مقوله = F شماره پاسخگو = i شماره مقوله = j تعداد پاسخگو = m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله را محاسبه کرده و در ستون‌های مربوطه قرار می‌دهیم و برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m [P_{ij} L_n P_{ij}] \quad (j = 1, 2, n) \quad k = \frac{1}{L_n m}$$

هنجار شده ماتریس $P = (1, 2, \dots, n)$ J لگاریتم نپری = L_n شماره پاسخگو = i شماره مقوله = j تعداد پاسخگو = m

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها ($i=1, 2, \dots, n$) ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها محاسبه شده و هر مقوله ای که دارای بار اطلاعاتی بیش‌تری باشد از درجه اهمیت (W_j) بیش‌تری برخوردار است. که برای محاسبه ی ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شده:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت W_j = بار اطلاعاتی هر مقوله = E_j تعداد مقوله‌ها = n شماره مقوله = j

لازم به ذکر است در محاسبه ی E_j مقادیر P_{ij} که برابر صفر باشد به دلیل بروز خطا و جواب بی‌نهایت در محاسبات ریاضی با عدد بسیار کوچک $(1/0.00001)$ جایگزین شده است اما j شاخصی است که ضریب اهمیت هر مقوله را در یک پیام با توجه به شکل پاسخگوها مشخص می‌کند از طرفی با توجه به بردار W ، مقوله‌های حاصل از پیام را نیز رتبه‌بندی می‌کنیم (آذر، ۱۳۸۰).

یافته‌هاک پژوهش

در این بخش ابتدا در یک جدول نمونه‌های از مصادیق اصول دین در کتاب‌ها آمده و سپس یافته‌های پژوهش آمده است. یافته‌ها دو قسمت شده و ابتدا میزان اهمیت اصول بررسی شده و سپس میزان اهمیت پایه‌ها بررسی شده است.

جدول (۲): نمونه‌ای از مصادیق‌های یافت شده در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه

مؤلفه	مصادیق
۱- توحید	خداست که هیچ معبودی جز او نیست مسلماً شما را از گورهایتان [به سوی] آدگاه حسابرسی [روز قیامت که هیچ شکی در آن نیست گرد می‌آورد؛ و راستگوتر از خدا در گفتار کیست؟ (درس چهارم، ص ۵۳، پایه دهم). ایمان به: خدای یگانه و دوری از شرک (درس دوم، ص ۲۴، پایه یازدهم)، توحید به معنای اعتقاد به خدای یگانه است؛ یعنی خدا بی‌همتاست و شریکی ندارد. رسول خدا از همان آغاز رسالت خود از مشرکان میخواست با گفتن جمله «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» دست از شرک و بت‌پرستی بردارند و به خدای یگانه ایمان آورند (درس دوم، ص ۲۰، پایه دوازدهم).

مؤلفه	مصادیق
۲- نبوت	از این رو قرآن کریم، پیامبر(ص) را به عنوان الگو معرفی می‌کند و می‌فرماید «ر سول خدا برای شما نیکوترین اسوه است» (درس هشتم، ص ۱۰۳، پایه دهم). ما در هر امتی رسولی برانگیختیم تا خدای یکتا را بپرستید و از طاغوت اجتناب کنید (درس دوم، ص ۲۸، پایه ۱۱). ما قبلاً قومی بودیم جاهل، بت می‌پرستیدیم مردار می‌خوردیم مرتکب زشتی‌ها می‌شدیم، پیوند خویشاوندی را قطع می‌کردیم بی پناه را پناه نمی‌دادیم و قوی ضعیف را می‌بلعید. این چنین بودیم تا اینکه خداوند از میان ما پیامبری مبعوث فرمود که خانواده‌اش را می‌شناسیم و به صداقت و امانت داری و عفتش ایمان داریم (درس دوم، صفحه ۲۰، پایه دوازدهم).
۳- معاد	پیامبران الهی و پیروان آنان مرگ را پایان بخش دفتر زندگی نمی‌پندارند؛ بلکه آن را غروبی برای جسم و تن انسان و طلوعی درخشان‌تر برای روح انسان میدانند یا پلی به حساب می‌آورند که آدمی را از یک مرحله هستی (دنیا) به مرحله هستی بالاتر (آخرت) منتقل می‌کند (درس سوم، ص ۴۱، پایه دهم). ایمان به: سرای آخرت و پاداش و حسابرسی عادلانه (درس دوم، ص ۲۴، پایه یازدهم). ماییم که میان شما مرگ را مقدر کرده‌ایم و هرگز کسی بر ما پیشی نمی‌گیرد! آری، مرگ را مقدر کردیم تا امثال شما را جایگزین شما کنیم و شما را به خلقتی دیگر که از آن خبر ندارید، ایجاد کنیم (درس دوم، ص ۱۷، پایه دوازدهم).
۴- عدل	عدل یکی از صفات الهی است. خداوند عادل است و نیکوکاران را با بدکاران برابر قرار نمی‌دهد؛ از این رو خداوند وعده داده است که هر کس را به آنچه استحقاق دارد برساند و حق کسی را ضایع نکند (درس چهارم، ص ۵۷، پایه دهم). اصولاً یکی از اهداف از سال پیامبران آن بود که مردم جامعه‌ای بر پایه عدل بنا کنند و روابط مردمی و زندگی اجتماعی خود را بر اساس قوانین عادلانه بنا نهند (درس چهارم، ص ۵۰، پایه یازدهم). به راستی که مؤمن به منزله کفه ترازوست هر اندازه ایمانش افزوده شود امتحانش نیز سنگین‌تر می‌شود (درس ششم، ص ۷۲، پایه دوازدهم).
۵- امامت	و پیامبر نیز همواره از اهل بیت به عنوان انسان‌هایی برتر که مسیر زندگی را با موفقیت پیموده‌اند و پیروی از آنان موجب رستگاری و نجات انسان می‌شود، یاد کرده و ما را به الگو گرفتن از آنان دعوت کرده است (درس هشتم، ص ۱۰۴، پایه دهم). من در میان شما دو چیز گران بها می‌گذارم کتاب خدا و عترت اهل بیتم را. اگر به این دو تمسک جوید هرگز گمراه نمی‌شوید و این دو هیچ‌گاه از هم جدا نمی‌شوند. تا اینکه کنار حوض کوثر بر من وارد شوند (درس پنجم، ص ۶۷، پایه یازدهم). و اوست کسی که شما را در زمین جانشین قرار داد و درجات بعضی از شما را بالاتر از بعضی دیگر قرار داد تا شما را به وسیله آنچه در اختیارتان قرار داده بیازماید. به یقین، پروردگار تو به سرعت کیفر می‌دهد و احم! او بس آرمزنده مهربان است (درس سوم، ص ۲۹، پایه دوازدهم).

در جدول ۲ از هر پایه یک نمونه مصداق یافت شده از هر اصل، آمده است.

سؤال اول: به کدام یک از اصول دین در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه سال ۱۴۰۳

اهمیت بیشتری داده شده است؟

جدول (۳): نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه سال ۱۴۰۳ نسبت به اصول دین

اصول دین						کتاب درسی در پایه
جمع	امامت	عدل	معاد	نبوت	توحید	
۱۲۲	۶۲	۱۲	۳۶	۲	۱۰	دین و زندگی دهم
۱۶۹	۷۰	۵۵	۴	۳۴	۶	دین و زندگی یازدهم
۱۰۴	۳۶	۱۷	۷	۱۰	۳۴	دین و زندگی دوازدهم
۳۹۵	۱۶۸	۸۴	۴۷	۴۶	۵۰	فراوانی
۱۰۰	۴۲/۵	۲۱/۳	۱۱/۹	۱۱/۶	۱۲/۷	درصد

نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد، در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه ۳۹۵ مرتبه به اصول دین توجه شده است. همچنین در بین اصول دین میزان توجه به ترتیب؛ امامت ۱۶۸ مرتبه (۴۲/۵ درصد)، عدل ۸۴ مرتبه (۲۱/۳ درصد)، توحید ۵۰ مرتبه (۱۲/۷ درصد)، معاد ۴۷ مرتبه (۱۱/۹ درصد)، نبوت ۴۶ مرتبه (۱۱/۶ درصد) بوده است. لذا بیشترین توجه به امامت و کمترین توجه به نبوت بوده است. در ادامه نتایج تحلیل شانون آرایه می‌شود. ابتدا داده‌های بهنجار شده در جدول زیر آرایه شده است.

جدول (۴): داده‌های بهنجار شده کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه نسبت به اصول دین

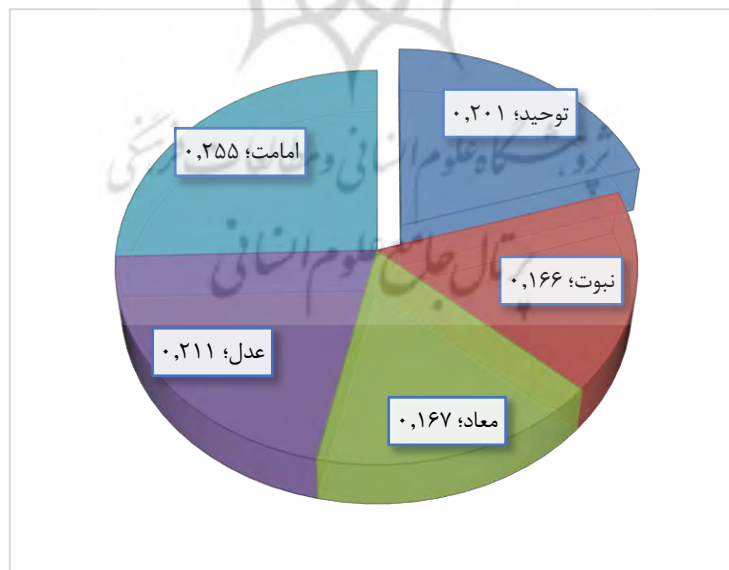
اصل	پایه	توحید	نبوت	معاد	عدل	امامت
دهم	۰/۲۰۰	۰/۰۴۳	۰/۷۶۶	۰/۱۴۳	۰/۳۶۹	
یازدهم	۰/۱۲۰	۰/۷۳۹	۰/۰۸۵	۰/۶۵۵	۰/۴۱۷	
دوازدهم	۰/۶۸۰	۰/۲۱۷	۰/۱۴۹	۰/۲۰۲	۰/۲۱۴	

در جدول شماره ۴ داده‌های بهنجار شده کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه نسبت به اصول دین آمده است. در اینجا در واقع نسبت هر سلول به مجموع ستون مربوطه نوشته شده است. پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون مقدار بار اطلاعاتی (عدم اطمینان) هر یک از مؤلفه‌ها به دست می‌آید، که در جدول زیر آورده شده است. در مرحله‌ی پایانی ضریب اهمیت مؤلفه‌ها با استفاده از فرمول مرحله‌ی سوم روش آنتروپی شانون به دست آمده که آنهم در جدول زیر آمده و هر مؤلفه‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (Wj) بیشتری برخوردار است.

جدول (۵): مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه نسبت به اصول دین

اصول	توحید	نبوت	معاد	عدل	امامت
مقدار بار اطلاعاتی (Ej)	۰/۷۶۳	۰/۶۲۹	۰/۶۳۵	۰/۸۰۰	۰/۹۶۷
ضریب اهمیت (Wj)	۰/۲۰۱	۰/۱۶۶	۰/۱۶۷	۰/۲۱۱	۰/۲۵۵

نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که، در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه، در بین اصول دین میزان اهمیت به ترتیب؛ امامت با ۰/۲۵۵، عدل با ۰/۲۱۱، توحید با ۰/۲۰۱، معاد با ۰/۱۶۷، و نبوت با ۰/۱۶۶ بوده است. لذا، بیشترین مقدار ضریب اهمیت مربوط به اصل "امامت" و کمترین ضریب اهمیت مربوط به اصل "نبوت" بوده است.

نمودار (۱): ضریب اهمیت کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه نسبت به اصول دین

سؤال دوم: در کدام پایه از کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه سال ۱۴۰۳ به اصول دین

اهمیت بیشتری داده شده است؟

جدول (۶): نتایج تحلیل محتوای پایه‌های مختلف دوره دوم متوسطه سال ۱۴۰۳ از اصول دین

پایه				اصول دین
جمع	دوازدهم	یازدهم	دهم	
۵۰	۳۴	۶	۱۰	توحید
۴۶	۱۰	۳۴	۲	نبوت
۴۷	۷	۴	۳۶	معاد
۸۴	۱۷	۵۵	۱۲	عدل
۱۶۸	۳۶	۷۰	۶۲	امامت
۳۹۵	۱۰۴	۱۶۹	۱۲۲	فراوانی
۱۰۰	۲۶/۳	۴۲/۸	۳۰/۹	درصد
				مجموع

نتایج جدول ۶ نشان می‌دهد، در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه ۳۹۵ مرتبه به اصول دین توجه شده است. همچنین در بین پایه‌ها میزان توجه به اصول دین به ترتیب؛ ۱- پایه یازدهم ۱۶۹ مرتبه (۴۲/۸ درصد)، ۲- پایه دهم ۱۲۲ مرتبه (۳۰/۹ درصد)، ۳- پایه دوازدهم ۱۰۴ مرتبه (۲۶/۳ درصد)، بوده است. لذا بیشترین توجه به پایه دهم و کمترین توجه به پایه دوازدهم بوده است. در ادامه نتایج تحلیل شانون ارایه می‌شود. ابتدا داده‌های بهنجار شده در جدول زیر ارایه شده است.

جدول (۷): داده‌های بهنجار شده پایه‌های مختلف دوره دوم متوسطه از اصول دین

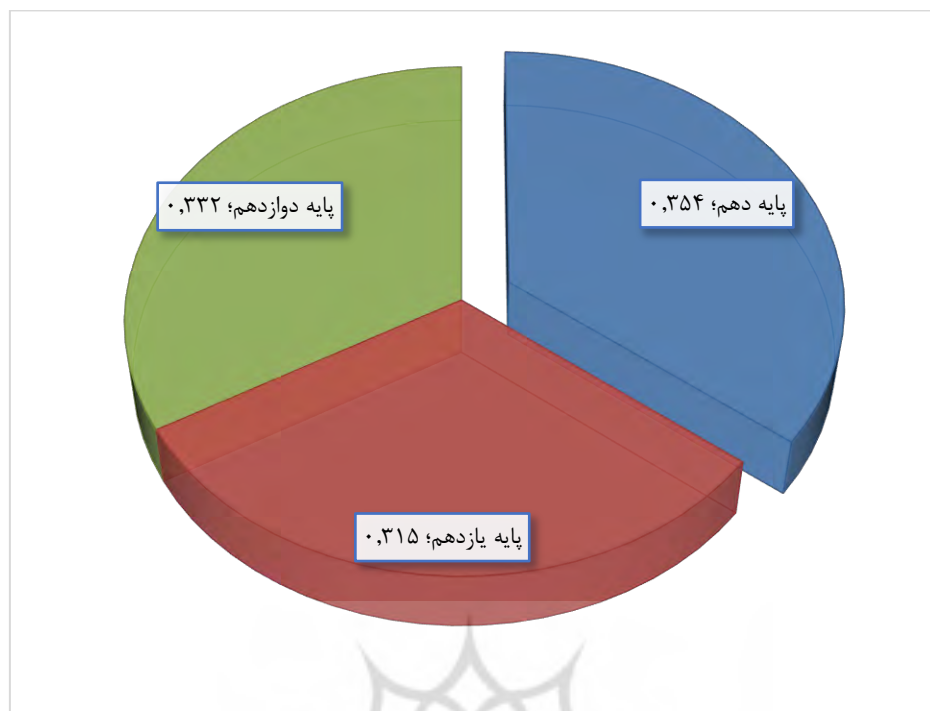
اصل	پایه	پایه دهم	پایه یازدهم	پایه دوازدهم
توحید	۰/۰۸۲	۰/۰۳۶	۰/۳۲۷	
نبوت	۰/۰۱۶	۰/۲۰۱	۰/۰۹۶	
معاد	۰/۲۹۵	۰/۰۲۴	۰/۰۶۷	
عدل	۰/۰۹۸	۰/۳۲۵	۰/۱۶۳	
امامت	۰/۵۰۸	۰/۴۱۴	۰/۳۴۶	

در جدول ۷ داده‌های بهنجار شده پایه‌های مختلف دوره دوم متوسطه از اصول دین آمده است. در اینجا در واقع نسبت هر سلول به مجموع ستون مربوطه نوشته شده است. پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون مقدار بار اطلاعاتی (عدم اطمینان) هر یک از پایه‌ها به دست می‌آید، که در جدول زیر آورده شده است. در مرحله‌ی پایانی ضریب اهمیت پایه‌ها با استفاده از فرمول مرحله‌ی سوم روش آنتروپی شانون به دست آمده که آنهم در جدول زیر آمده و هر پایه‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (WJ) بیشتری برخوردار است.

جدول (۸): مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت پایه‌های مختلف دوره دوم متوسطه از اصول دین

اصول	پایه دهم	پایه یازدهم	پایه دوازدهم
مقدار بار اطلاعاتی (EJ)	۰/۷۴۹	۰/۷۸۳	۰/۸۹۲
ضریب اهمیت (WJ)	۰/۳۰۹	۰/۳۲۳	۰/۳۶۸

نتایج جدول ۸ نشان می‌دهد که، در پایه‌های مختلف دوره دوم متوسطه، میزان اهمیت به ترتیب؛ ۱- پایه دوازدهم با ۰/۳۶۸، ۲- پایه یازدهم با ۰/۳۲۳، ۳- پایه دهم با ۰/۳۰۹ بوده است. لذا، بیشترین مقدار ضریب اهمیت مربوط به پایه "دوازدهم" و کمترین ضریب اهمیت مربوط به پایه "دهم" بوده است.

نمودار ۲: ضریب اهمیت پایه‌های مختلف دوره دوم متوسطه از اصول دین

بحث و نتیجه‌گیری

اصول دین یکی از ارکان دین اسلام است که هر فرد باید قلباً به آن ایمان و باور داشته باشد. با توجه به نقش بی نظیر نظام آموزشی و متمرکز بودن آن و محور بودن کتاب‌های درسی در یادگیری اهداف مختلف، بررسی و تحلیل میزان توجه به اصول دین در کتاب‌های درسی اهمیت زیادی دارد. پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه از نظر میزان توجه به توحید، نبوت، معاد، عدل و امامت انجام شده است. یافته‌های سؤال اول نشان داد که، در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه در مجموع ۳۹۵ مرتبه به اصول دین توجه شده است. در بین اصول دین میزان توجه به ترتیب: ۱- امامت ۱۶۸ مرتبه (۴۲/۵ درصد)، ۲- عدل ۸۴ مرتبه (۲۱/۳ درصد)، ۳- توحید ۵۰ مرتبه (۱۲/۷ درصد)، ۴- معاد ۴۷ مرتبه (۱۱/۹ درصد)، ۵- نبوت ۴۶ مرتبه (۱۱/۶ درصد) بوده است. همچنین نتایج تحلیل شانون نشان داد که، میزان ضریب اهمیت به ترتیب: ۱- امامت با ۰/۲۵۵، ۲- عدل با ۰/۲۱۱، ۳- توحید با ۰/۲۰۱، ۴- معاد با ۰/۱۶۷، و ۵- نبوت با ۰/۱۶۶ بوده است. یافته‌های سؤال دوم نیز نشان داد که، در بین پایه‌ها میزان توجه به اصول دین به ترتیب: ۱- پایه یازدهم ۱۶۹ مرتبه (۴۲/۸ درصد)، ۲- پایه دهم ۱۲۲ مرتبه (۳۰/۹ درصد)، ۳- پایه دوازدهم ۱۰۴ مرتبه (۲۶/۳ درصد) بوده است. همچنین نتایج تحلیل شانون نیز نشان داد که، میزان اهمیت به ترتیب: ۱- پایه دوازدهم با ۰/۳۶۸، ۲- پایه یازدهم با ۰/۳۲۳، ۳- پایه دهم با ۰/۳۰۹ بوده است.

این یافته‌ها بیانگر توزیع ناهماهنگ و نامتوازن اصول دین در کتاب‌های درسی بررسی شده است. بنابراین آنچه که گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که بر خلاف انتظار از این که باید به هر یک از اصول دین در هر پایه تا حد رضایت بخشی توجه می‌شد، متأسفانه نتایج پژوهش حالتی از افراط و تفریط را در این

اصول دین و پایه‌ها نشان می‌دهد، زیرا تفاوت میان بالاترین و پایین‌ترین فراوانی زیاد می‌باشد و این نکته مهمی است که پژوهش بر آن صحنه می‌گذارد و نشان می‌دهد که در تألیف کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه به اصول دین توجه یکسانی نشده است. به عبارت بهتر موضوعی که به آن توجه نشده است «عدم ارتباط افقی و عمودی مناسب بین محتوای کتاب هر پایه و نیز اصول پنج‌گانه موجود در آن» است. تبیین بیشتر اینکه محتواهایی که در ارتباط با هر یک از اصول دین و نیز در کتاب‌های مختلف ارائه شده نتوانسته‌اند به خوبی همدیگر را تقویت کنند و اغلب بصورت جزیره‌هایی هستند که هیچ راه ارتباطی باهم ندارند. این یافته‌ها، یعنی عدم توجه کافی، متوازن، متعادل و ملموس به اصول دین از یک طرف و رعایت نشدن اصول سازماندهی محتوا از طرف دیگر؛ با نتایج رنج دوست (۱۳۹۸)، نصیری و واحدی (۱۳۹۸)، محمودی و عسگری (۱۳۹۸)، فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳) و حسینی رزمگاهی (۱۳۹۴) همسو می‌باشند. پژوهشگران مذکور بر این باورند که نتیجه این غفلت‌ها، ناهماهنگی در پرورش فراگیران عامل به معارف و اصول دین و افزایش فاصله میان برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده در حوزه تربیت دینی دانش آموزان خواهد بود. به نظر پژوهشگران در مورد آموزش اصول دین باید به کودکان و نوجوانان دنیای امروز توجه ویژه‌ای شود چرا که بخش مهمی رفتارهای معارض با دین ناشی از کمبودهای کودکان و نوجوانان نسبت به ارزش‌ها و آموزه‌های حیات بخش الهی و نقش موثر و کارکردهای سازنده دین در پیشرفت زندگی فردی و اجتماعی، می‌باشد؛ از دیگر سو ساده‌انگاری و یا بی‌اطلاعی نسبت به معارف و ارزشهای دینی موجب بی‌اعتنایی به دین، نمادها و ارزش‌های دینی می‌شود، لذا طبیعی است که ترسیم تصویر مطلوبی از آموزه‌ها و مفاهیم دینی برای افراد انجام شود. همچنین بر اساس یافته‌های این پژوهش (توجه نامتعادل، ناکافی و نامتوازن اصول دین در بین هم و بین پایه‌ها)، تربیت دینی دانش آموزان متوسطه با مشکلات زیادی روبرو می‌شوند. دانش آموزان متوسطه دوم که بیشتر بر کنکور، روش‌های تست زنی و دروس اختصاصی برای موفقیت برای ورود به دانشگاه متمرکز هستند، این مشکلات را دوجندان می‌کنند و لذا باید اصول دین را با جدیت و عمق بیشتری برای دانش آموزان متوسطه تبیین نمود. بر این اساس پس از بررسی یافته‌ها و محدودیت‌ها، پیشنهادهای کاربردی و پژوهشی زیر ارائه می‌گردد:

- در کتاب پایه دهم به نبوت، عدل و توحید توجه بیشتری شود. در اینجا با آوردن متون یا مباحث مختلف از این سه اصل، کمبود فعلی کتاب پایه دهم کمتر جبران شود.
- در کتاب پایه یازدهم به معاد و توحید توجه بیشتری شود. در اینجا نیز با آوردن متون یا مباحث مختلف از این دو اصل کاستی فعلی کتاب پایه یازدهم جبران شود.
- در کتاب پایه دوازدهم به معاد، نبوت و عدل توجه بیشتری شود. در اینجا نیز با آوردن متون یا مباحث مختلف از این سه اصل کمبود فعلی کتاب پایه دوازدهم جبران شود.
- نظر به نقش برنامه درسی غیررسمی در یادگیری فراگیران، لازم است مدیران، دبیران و مربیان پرورشی هم با ارائه برنامه‌های متنوع همچون معرفی کتاب‌ها، سایت‌های معتبر، برگزاری مسابقات کتاب خوانی و دعوت از عالمان دینی برای معرفی اصول دین در این زمینه نقش آفرینی نمایند.

- از ظرفیت سایر عناصر برنامه درسی شامل اهداف (نوشتن اهداف بیشتر در مورد اصول دین)، روش های تدریس (استفاده از روش های فعال برای تدریس اصول دین) و شیوه های ارزشیابی (استفاده از ارزشیابی توصیفی برای ارزیابی یادگیری اصول دین) استفاده گردد.
- نظر به امکان استفاده از برنامه درسی تلفیقی برای دبیران و مربیان پرورشی دوره دوم متوسطه به آنها توصیه شود، اصول دین را با اشکال مختلف برنامه درسی تلفیقی نیز تدریس نمایند.
- در تدوین قسمت اصول دین کتاب ها از نظرات متخصصان حوزوی، روانشناسان تربیتی، برنامه ریزان درسی استفاده شود.
- نظر به ایجاد و بسط تفکر انتزاعی در دانش آموزان دوره متوسطه، در هنگام تدوین محتوای مربوط به اصول دین به طور جداگانه به فلسفه هر کدام از اصول دین توجه شده و آنها را هم در محتوای کتاب ها قرار دهند.
- در برنامه های ضمن خدمت دبیران و مربیان پرورشی نسبت به معرفی بیشتر اصول دین به صورت دوره های تکمیلی اقدام و از آنها خواسته شود تا در کلاس های درس استفاده نمایند.
- نظر به تأکید اسناد بالادستی و تحولی برنامه درسی همچون سند برنامه درسی ملی نسبت به ورود مفاهیم دینی از جمله اصول دین به سرفصل ها و راهنمای کتاب های دین و زندگی دوره دوم متوسطه و سایر کتاب ها و دوره ها تلاش عملی بیشتری صورت پذیرد.
- با توجه به تراکم غیرانبساطی و چگالی پایین اصول دین در پایه های تحصیلی و عدم توجه به اقتضات شناختی و رشدی دانش آموزان؛ پیشنهاد می شود ارتباط عمودی کتاب های دین و زندگی بیش تر شود تا میزان توجه فرایندی صعودی داشته باشد.
- به سایر پژوهشگران هم پیشنهاد می شود وضعیت اصول دین را در سایر کتاب های دوره دوم متوسطه و در سایر دوره ها هم بررسی و تحلیل محتوا نمایند.
- به سایر پژوهشگران پیشنهاد می شود به صورت پیمایشی میزان آشنایی دانش آموزان را با اصول دین نیز مورد بررسی قرار دهند.

ملاحظات اخلاقی

نویسندگان اصول اخلاقی را در تدوین مقاله رعایت نموده اند و این موضوع مورد تایید آن ها است .

مشارکت نویسندگان

نویسندگان در کلیه فرایندهای تدوین مقاله به طور مساوی مشارکت داشته اند .

تعارض منافع

بنا به اظهار نویسندگان در این مقاله تعارض منافع وجود ندارد .

حامی مالی

این مقاله از هیئت نهاد مالی کمک‌های مالی دریافت نکرده است

قدردانی

در پایان از کلیه صاحب‌نظران و اساتید حوزه تعلیم و تربیت که محققان را در انجام این پژوهش یاری نمودند، تشکر و قدردانی می‌گردد.

منابع

- آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده ها در تحلیل محتوا، فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه الزهراء، ۳۷: ۱۷-۱. <https://ensani.ir/fa/article/journal-number/28635/>
- امین خندقی، مقصود، سعیدی رضوانی، محمود، موحدی محصل طوسی، مر ضیه، پاک مهر، حمیده و عباسی، هادی (۱۳۹۴). میزان پاسخگویی برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی به نیازهای شناختی دانش آموزان، فصلنامه اندازه گیری تربیتی، ۲۱: ۸۲-۶۱. <https://doi.org/10.22054/jem.2015.5949>
- باهر، ناصر (۱۳۷۸). راهنمای آموزش دینی دوره ابتدایی، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، شورای عالی آموزش و پرورش، زمستان ۱۳۹۱. <https://iranarze.ir/blog/wp-content/uploads/2025/06/barname-darsi-melli.pdf>
- بیابانگرد، اسماعیل (۱۴۰۰). روش های تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، تهران: دوران.
- پروند، محمدحسین (۱۳۸۵). مقدمات برنامه ریزی آموزشی و درسی، تهران: شیوه.
- جعفری هرنندی، رضا و نجفی، حسن (۱۳۹۸). تربیت اجتماعی و سیاسی به روایت کتاب های درسی دوره دوم متوسطه نظری ایران. مطالعات برنامه درسی، ۱۴ (۵۲): ۱۵۹-۱۸۴. https://www.jcsica.ir/article_89608.html
- جعفری هرنندی، رضا، نجفی، حسن و امید، محمود (۱۳۹۷). سیمای فروع دین در محتوای کتاب های درسی فارسی دوره های ابتدایی و متوسطه. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۶ (۴۱): ۶۹-۸۹. https://iej.ihu.ac.ir/article_204416.html
- جعفری هرنندی، رضا، میرشاه جعفری، سیدابراهیم (۱۳۸۹). تبیین فرمول های خوانایی به عنوان روشی اساسی در تحلیل محتوای کتاب های درسی، روش شناسی علوم انسانی، ۱۶ (۶۳): ۹۷-۱۱۶. https://method.rihu.ac.ir/article_857.html
- حاجی بابائی، فاطمه، شریفانی، محمد و مرادی زنجانی، حسین (۱۴۰۳). تحلیل محتوای کتاب های پیام های آسمانی و دین و زندگی دوره متوسطه، براساس چارچوب بینش ها، گرایش ها و کنش های حکمی قرآن. مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۹ (۴): ۵۲-۲۷. <http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.9.4.27>
- حسینی رزمگاهی، معصومه (۱۳۹۴). بررسی آموزه های اصول و فروع دین در کتاب های درسی دوره ابتدایی سال های تحصیلی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه امام رضا (ع).

خرمائی، فرهاد، امینی زازرانی، زینب، سعیدی، فاطمه، شیبانی، مریم، موهبت، نیلوفر و پورسید، سید مهدی (۱۴۰۴). دینداری در کودکان پیش دبستانی: یک مطالعه تکوینی، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت

اسلامی، ۱۰(۲): ۳۹-۶۰. <http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.10.2.39>

خلخالی، مرتضی (۱۳۸۱). آسیب شناسی نظام برنامه ریزی درسی ایران و راهبردهایی برای اصلاح آن، تهران: سوگند.

دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران: شورای عالی

آموزش و پرورش با همکاری سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. <https://iranarze.ir/blog/wp-content/uploads/2025/06/barname-darsi-melli.pdf>

دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران. مصوبه مهر ۱۳۹۰، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.

<https://sccr.ir/Files/6609.pdf>

رحمانپور، محمد و میرشاه جعفری، ابراهیم (۱۳۹۵). آسیب های تربیت دینی و ارائه راهکارهای مناسب از دیدگاه صاحب نظران با رویکرد برنامه ریزی درسی، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۲: ۳۱-۵۲.

https://iej.ihu.ac.ir/article_200925_43043c8868bf3790bed6d518cf068c7e.pdf

رنج دوست، شهرام (۱۳۹۸). تبارشناسی کتاب‌های هدیه‌های آسمانی از حیث انعکاس مفاهیم اصول دین. پژوهش

در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۷(۴۲): ۱۰۵-۱۲۶. https://iej.ihu.ac.ir/article_204535.html

رنجبر رباطی، مصطفی، قربانی کردابی، محمد، مطلبی، محمد و کیانی چلمردی، میلاد (۱۳۹۴). بررسی کتاب هدیه های آسمانی چهارم از نظر موضوعات اسلامی، کنفرانس ملی پژوهش های کاربردی در علوم تربیتی و روان

شناسی و آسیب‌های اجتماعی ۱ تا ۹. <https://civilica.com/doc/438557>

سبحانی، جعفر (۱۴۰۰). خدا و امامت، قم: دارالتبلیغ اسلامی.

شکوهی، غلامحسین (۱۳۸۷). تعلیم و تربیت و مراحل آن، مشهد، به نشر.

صافی، احمد (۱۴۰۳). سازمان و قوانین آموزش و پرورش ایران، دانشگاه تربیت معلم، سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت).

صالحی، هاجر، کجاف، محمد باقر و قمرانی، امیر (۱۴۰۴). طراحی و اعتبارسنجی الگوی تحمل پریشانی بر اساس آموزه‌های دین اسلام، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۰(۱): ۶۹-۹۰.

<http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.10.1.69>

طباطبایی، محمد حسین (۱۳۹۳). تفسیر المیزان چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

عابدی، فاطمه، منادی، مرتضی، خادمی اشکذری، ملوک و کیامنش، علیرضا (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کتاب دین و زندگی دوره متوسطه با تأکید بر برنامه درسی ملی. پژوهش‌های کیفی در برنامه درسی، ۳(۷): ۱۴۴-۱۶۷.

<https://doi.org/10.22054/qric.2018.16331.96>

عابدی، فاطمه، منادی، مرتضی، خادمی، ملوک و کیامنش، علیرضا (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه با تأکید بر شاخص‌های تربیتی در برنامه درسی ملی. تعلیم و تربیت، ۳۴(۳) (پیاپی ۱۳۵): ۱۰۱-۱۲۰.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.10174133.1397.34.3.5.9>

عباسی، محمد (۱۴۰۳). مدل معادلات ساختاری بین هویت ایرانی - اسلامی با سلامت روان: با آزمون نقش میانجی سرمایه روان‌شناختی، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۹(۴): ۱۲۰-۱۰۳.

<http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.9.4.103>

عصاره، علی رضا (۱۳۸۹). مطالعات تطبیقی آموزش و پرورش دوره اول متوسطه در کشورهای منتخب ایران، آلمان، انگلستان، فرانسه، ژاپن، کره جنوبی، مالزی و مصر، چاپ دوم، تهران: یادواره کتاب.

فتحی واجارگاه، کوروش (۱۴۰۲). اصول و مفاهیم برنامه ریزی درسی. تهران: بال.

فرامرزی، سالار و عابدینی، یاسمین (۱۳۹۳). میزان توجه به دین ورزی و مؤلفه‌های بین فردی آن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، پژوهش در برنامه ریزی درسی، ۱۱(۱۳): ۱۵۱-۱۶۳.

<https://sanad.iau.ir/Journal/jsre/Article/898677>

کریمی، جعفر (۱۳۷۹). توحید از دیدگاه آیات و روایات ۲ جلد. تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.

گال، مردیت. بورگ و والتر، گال، جویس (بی‌تا). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی، ترجمه: احمد رضا نصر و دیگران (۱۳۸۳)، تهران: انتشارات سمت و دانشگاه شهید بهشتی.

محمودی، سیروس (۱۳۹۹). جایگاه فروع دین در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول. دو فصلنامه اسلام و

<https://eslampajoheshha.nashriyat.ir/node/238> . ۹۹-۱۱۲: (۲) ۱۲.

محمودی، سیروس و عسکری، شیرین (۱۳۹۸). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به اصول پنج‌گانه دین اسلام، رهیافت فرهنگ دینی، ۲(۵): ۸۵-۷۱.

https://www.farhangedini.ir/article_102898.html

مزیدی، محمد و نژادشفیعی، محبوبه (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه بر مبنای مقوله‌های مفاهیم اساسی هفت‌گانه در کتاب راهنمای تدریس و مؤلفه‌های بیست و چهارگانه‌ی اهداف در

قلمرو باورها و گرایش‌ها. پژوهش‌های برنامه درسی، ۶(۱): ۶۷-۹۹.

<https://doi.org/10.22099/jcr.2016.3840>

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۹). آموزش عقاید. چاپ ۶۹، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.

مطهری، مرتضی (۱۴۰۲). مجموعه آثار استاد شهید مطهری. ۳۴ ج. تهران: صدرا.

مقدم‌زاده، علی (۱۳۹۳). بررسی جایگاه مولفه‌های فرهنگ ایشار و شهادت در اهداف مصوب دوره متوسطه و راهکارهای موثر نهادینه سازی آن در مدارس از نظر دبیران دبیران شهر قم، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شاهد تهران.

ملکی، حسن (۱۴۰۱). مقدمات برنامه ریزی درسی، تهران: سمت.

مهرمحمدی، محمود (۱۴۰۱). برنامه درسی: نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم اندازها. مشهد: به نشر انتشارات آستان قدس رضوی.

موسی پور، نعمت‌اله (۱۳۸۲). تحولات برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی ایران. دانشور رفتار، ۱۰ (۳): ۶۹-۷۶.
https://tlr.shahed.ac.ir/article_2499.html

میرزاییگی، علی (۱۳۸۹). برنامه ریزی درسی و طرح درس در آموزش رسمی و تربیت نیروی انسانی، تهران، یسطرون.

نصیری، علی و واحدی، مهدی (۱۳۹۸). بررسی کتاب‌های فارسی، مطالعات اجتماعی، و هدیه‌های آسمان پایه پنجم ابتدایی از حیث انعکاس مفاهیم اصول دین، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی تهران.

نوریان، محمد (۱۴۰۲). تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی ایران، تهران: انتشارات گویش نو.

نیکلس، ادری و هاوارد (۱۳۸۱). راهنمای عملی برنامه ریزی درسی، ترجمه داریوش دهقان، تهران: قدیانی.

بارمحمدیان، محمد حسین (۱۴۰۰). اصول برنامه ریزی درسی. تهران: یادواره کتاب.

References

- Aabedi, F., Monaadi, M., Khaademi, M., Kiamanesh, A. (2018). Content Analysis of High School Textbooks on Religion and Life with Respect to the Standards Set by the National Curriculum. *QJOE*, 34 (3):101-120. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.10174133.1397.34.3.5.9>[In Persian].
- Abasi, M. (2025). Structural Equation Modeling of the Relationship Between Iranian-Islamic Identity and Mental Health: Testing the Mediating Role of Psychological Capital. *qaie*. 9(4), 103-120. <http://dx.doi.org/10.22034/qaie.9.4.103>[In Persian].
- Alkin. M. C., & McNeil, J. D. (2002). Curriculum Evaluation. In: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Retrieved at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000121604>
- Altabach, P. C. (1991). Textbook in American society: Politics, and Pedagogy. Albany, NY: state university of New York Press. <https://www.amazon.com/Textbooks-American-Society-Frontiers-Education/dp/0791406695>
- Aminkhandaghi, M., Saiedi rezvani, M., Movahhedi, M., Pakmehr, H. & Abasi, H. (2015). Accountability of Religion and Life Curriculum in High school and Pre-university to Cognitive Needs Students'. *Quarterly of Educational Measurement*, 6(21), 61-82. <https://doi.org/10.22054/jem.2015.5949>[In Persian].

- Eisner, E. (1994). *The Educational Imagination*. 3rd edition. *Macmillan Publishing Co.* <https://www.amazon.com/Educational-Imagination-Design-Evaluation-Programs/dp/0130942871>
- Faramarzi, S., & Abedini, Y. (2014). The level of focus on religiousness and its interpersonal components in elementary school text books contents. *Research in Curriculum Planning*, 11(40):151-163. <https://sanad.iau.ir/Journal/jsre/Article/898677> [In Persian].
- Graham, P.W. & Kapitzke, C. (2010). Curriculum and religion. In *International Encyclopedia of Education*, 3rd Edition. *Elsevier, Oxford*, 272-276.
- Groiss, A., & Toobian, N. (2006). The Attitude to 'the other' and to peace in Iranian school books and teacher's guides. *Center for Monitoring the Impact of Peace*, <http://www.Edume.org>.
- Hajibabaei, F., Sharifani, M., Moradi Zanjani, H. (2025). The Content Analysis of the Payāmhāye Āsimānī (Heavenly Messages) and Dīn and Zindigī (Religion and Life) Textbooks for High School Based on the Frameworks of the Insights, Tendencies, and Wise Actions of the Qur'an. *qaiie*. 9(4), 27-52. <http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.9.4.27> [In Persian].
- Hyler, E. & Hyler, L. (2014). *Lifestyles: Past, Present, Future. A Unit to Integrate Economics in the Junior High Classroom*. <https://www.learntechlib.org/p/136015>
- Keating, S. B. (2015). *Curriculum Development and Evaluation in Nursing. Third Edition. New York: Springer Publication.* https://cur.ac.rw/mis/main/library/documents/book_file/digital-67d7f680512a08.78284362.pdf
- Khormaei, F., Amini Zazerani, Z., Saeidi, F., Sheybani, M., Mohebat, N., & Poorseyed, S. M. (2025). Religiosity in Preschool Children: A Formative Study. *qaiie*. 10(2), 39-60. <http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.10.2.39> [In Persian].
- Midgley, C., Anderman, E., & Hicks, L. (1995). Differences between elementary and middle school teachers and students: A goal theory approach. *The Journal of Early Adolescence*, 15(1), 90-113. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0272431695015001006>
- Mosapour, N. (2004). The Changes (Transformations) of Religious Curriculum in Elementary Education in Iran. *Teaching and Learning Research*, 1(1), 69-81. https://tlr.shahed.ac.ir/article_2499.html?lang=en [In Persian].
- Nejhadshafiee, M. (2016). The Content Analysis of The Secondary High School Religious and Life Text books On The Basis of The Seven Basic Concepts, In Teaching Guidance Book and The Twenty Forth Goal components In The Area of Believes and Attitudes. *Journal of Curriculum Research*, 6(1), 67-99. <https://doi.org/10.22099/jcr.2016.3840> [In Persian].
- Ryba, R. (1997). *Education, Democracy and Development: An International Perspective*, Kluwer American Publishers, Dordrecht, Boston and London. <https://www.amazon.com/Education-Democracy-Development-International-Perspective/dp/0792345525>
- SAIC. (2007). *Iranian Textbooks: Content and Context*, Research Report, <https://fas.org/irp/dni/osc/irantext>

- Salehi, H., Kajbaf, M. B., Gamrani, A. (2025). The Design and Validation of a Distress Tolerance Model Based on Islamic Teachings. *qaiie*. 10(1), 69-90. <http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.10.1.69>[In Persian].
- Schmitt, N., Sacco, JM., Ramey, S., Ramey, C., & Chan, D. (1999). Parental employment, school climate and children's academic and social development. *Journal of Applied - Psychology*, 84 (5):737-753. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.84.5.737>
- Tania, L. (2008). *Smart Living: Lifestyle Media and Popular Expertise*. Peter Lang Publishing.
- Warren, A, Haynes, N C. (2016). *Taking Religion Seriously Across the Curriculum*. USA: Association for Supervision & Curriculum Development. <https://www.ascd.org/books/taking-religion-seriously-across-the-curriculum?variant=198190E4>

